

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ СПАДКОВОГО ПРАВА В УКРАЇНІ

Середницька І. А.

У статті розглянуто питання історичного розвитку інституту спадкування в Україні. Спадкове право – найважливіший і найдавніший інститут цивільного права України, який передбачає права кожної людини на спадкування та гарантії їх здійснення. Спадщина – це вікові надбання наших предків, їхня праця, творчий інтелект нації, найщиріший дар своїм нащадкам для продовження роду і матеріального буття.

Стаття присвячена дослідженню джерел українського спадкового права від доби київських полян і могутньої України до новітніх законодавчих актів сучасної незалежної української держави. Спадкове право – це один з інститутів цивільного права, який пройшов значний шлях розвитку, водночас у ньому залишилися стародавні загальні риси спадкування: заповіт, позбавлення права спадкування тощо. Воно відіграло важливу роль у регламентації суспільно-правових відносин, пов'язаних зі спадкуванням матеріальних і нематеріальних благ у всі часи української історії права. Тому сучасне спадкове право, у тому вигляді, як воно наведене в Цивільному кодексі, можна вважати надбанням багатьох поколінь правознавців і видатних вчених – юристів України. Зміст роботи ґрунтується на аналізі історичного зв'язку сучасного вітчизняного законодавства із правовими актами і звичаями наших предків, розкривається суть і зміст епохальних джерел українського спадкового права від Київської княжої доби до сучасного законодавства.

Ключові слова: успадкування, спадкування за законом, черговість спадкування, заповіт, право на спадок, обов'язки нащадків.

В статье рассмотрены вопросы исторического развития института наследования в Украине. Наследственное право – важнейший и самый древний институт гражданского права Украины, который предусматривает права каждого человека на наследование и гарантии их осуществления. Наследство – это вековые приобретения наших предков, их труд, творческий интеллект нации, самый искренний дар своим потомкам для продолжения рода и материального существования.

Статья посвящена исследованию источников украинского наследственного права со времени киевских полян и могучей Украины до новейших законодательных актов современного независимого украинского государства. Наследственное право – это один из институтов гражданского права, который прошел значительный путь развития, одновременно в нем остались древние общие черты наследования: завещание, лишение права наследования и тому подобное. Оно сыграло важную роль в регламентации общественно-правовых отношений, связанных с наследованием материальных и нематериальных благ во все времена украинской истории права. Поэтому современное наследственное право в том виде, в котором оно приведено в Гражданском кодексе, можно считать достоянием многих поколений правоведов и выдающихся ученых – юристов Украины. Содержание работы основывается на анализе исторической связи современного отечественного законодательства с юридическими актами и обычаями наших предков, раскрывается сущность и содержание эпохальных

источников украинского наследственного права со времен Киевской княжества до современного законодательства.

Ключевые слова: наследование, наследование по закону, очередность наследования, завещание, право на наследство, обязанности наследников.

In the article the question of historical development of institute of inheritance is considered in Ukraine. A probate law is a major and oldest institute of civil law of Ukraine, that envisages every human rights on an inheritance and guarantees of their realization. An inheritance is age-old acquisitions of our ancestors, their labour, creative intellect of nation, sincerest gift to the descendants for continuation of family and material being. The article is devoted to research of sources of the Ukrainian probate law from time of Kyiv glades and mighty Ukraine to the newest legislative acts of the modern independent Ukrainian state. Probate law – it one of the oldest institutes of civil law, that passed the considerable way of development, at the same time in him there are ancient general lines of inheritance: testament, privation of succession of rights and others like that. It played an important role in regulation of the publicly-legal relations related to the inheritance of material and non-material welfares at all times Ukrainian history of right. Therefore modern probate law, in a that kind, as it is driven to Civil Code, it is possible to consider acquisition of many generations legists and prominent scientists – lawyers of Ukraine. A table of contents of work is base on analysis of historical connection of modern home legislation with legislative acts and customs of our ancestors, essence and maintenance of epochal sources of the Ukrainian probate law open up from the Kyiv princely twenty-four hours to the modern legislation.

Key words: inheritance, inheritance by law, order of inheritance, testament, right on inheritance, duties of heirs.

Постановка проблеми. Питання історичного розвитку українського права за сучасних умов розбудови української держави не може залишатися поза увагою науковців і практиків. Цікавим є спадкове право, що знало значних змін в історії українського законодавства. Тому значущим і актуальним є здійснення історико-правових досліджень щодо формулювання інституту спадкового права на українських землях упродовж їх історичного розвитку. Дане питання має важливе теоретичне та практичне значення, адже сьогодні з'являються нові процедури оформлення та набуття спадкового майна, для яких не завжди наявне належне правове регулювання, тому цілком доцільним є вивчення історичного досвіду вирішення таких питань як на рівні законодавства, так і на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Даній темі присвячено численні роботи як українських, так і російських учених, зокрема: О. Іоффе, К. Побєдоносцева, В. Серебровського, Є. Суханова, Є. Рябоконь, Є. Фурси, Ю. Заїки, О. Харитонova, О. Неліна, С. Благовісного та інших. Але в працях даних науковців охоплено етап розвитку спадкового законодавства лише від першого десятиліття ХХІ ст. Проте сьогодні цивільне законодавство загалом і спадкове зокрема потребують нового регулювання у зв'язку з низкою змін у суспільному розвитку.

Метою статті є дослідження історії становлення та розвитку законодавства про спадкування на теренах сучасної України

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення й розвиток українського спадкового права можна розподілити на такі основні етапи:

- звичаєве право давніх слов'ян;
- вплив римського права;
- класичні джерела права Київської Русі;
- право Великого князівства Литовського і Речі Посполитої. Воно ж інтегрувало правотворчі пошуки Запорозької Січі та Війська Запорозького;
- період Відродження української державності (1917–1920 рр.);
- право Української Радянської Соціалістичної Республіки (1917–1991 рр.);
- сучасне спадкове право України [1, с. 497].

Головна ідея спадкування, яка є основним його принципом і донині, утворилася ще за часів створення патріархальних родин. Розмірковуючи з позицій примітивної правосвідомості, можна сказати, що зі смертю людини випадає суб'єкт прав, і внаслідок цього майно, що належить покійному, стає безхазяйним, вимоги втрачають свого кредитора, а борги – свого боржника. Причому відгуки цього примітивного уявлення можна знайти навіть у римському праві пізнього періоду, коли передбачалися випадки захоплення речей померлого будь-ким.

Саме в ті часи вирізняються суб'єкти спадкового права, а саме: рід, родина, її члени. Так, родина визначалася як тісний союз осіб, пов'язаних спільністю життя, майна і релігійного культу. Сама належність майна значною мірою мала характер сімейної власності: у найдавніші часи земля вважалася належною не стільки окремому *pater familias*, скільки родині як такій [2, с. 54].

Спадкування ж за заповітом, що набуло пізніше дуже широкого застосування, у найдавнішу епоху не практикувалося. У загальному вигляді спадкове право України, та й усіх країн романо-германської правової сім'ї, своїм існуванням значною мірою завдячує римському праву, що вперше сформулювало й послідовно провело думку про універсальний характер спадкового правонаступництва. Спадкування – це перехід прав та обов'язків (спадщини) від померлої фізичної особи (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців). Ця основна ідея вироблялася в тривалому процесі історичного розвитку спадкового права і вперше була закріплена саме в римському праві. Істотного розвитку римське спадкове право набуло з ухваленням преторських едиктів і практики їх застосування. Це були майже одні з перших відомих людству державних актів, що врегулювали відносини спадкування і на законодавчому рівні закріпили склад спадщини, суб'єктів спадкування, поняття кровного (когнітивного) споріднення, за яким і визначалися спадкоємці, порядок позбавлення статусу спадкоємця (наприклад, якщо дочка померлого одружувалася і змінювала місце постійного проживання, вона виключалася зі складу спадкоємців, але водночас могла фактично володіти спадковим майном за відсутності інших спадкоємців тощо), а також можливість спадкодавця укласти заповіт [3, с. 14–16].

Реформи, здійснені претором у сфері спадкування, розпочалися ще за республіканського періоду й завершилися в епоху принципату. Претор створив особливий

інтердикт для введення у володіння спадковим майном. Спочатку цей інтердикт надавався особам, яких претор, після сумарного розгляду їхніх претензій, вважав імовірними спадкоємцями за цивільним правом. Коли найближчий спадкоємець не приймав спадщини, вона, не переходячи потім до інших покликаних до спадкування осіб, ставала відмерлою, а в найдавнішому праві – безхазяйною, а отже, могла бути привласнена будь-якою особою. Для усунення такої можливості претор став надавати інтердикт наступному роду. Отже, претори створили черговість спадкоємців під час допуску їх до спадщини.

Багато уваги приділило спадковому праву законодавство часів принципату, особливо імперії, що узагальнило та закріпило основні засади преторської системи спадкування. Розвиток спадкового права довершено в новелах Юстиніана – реформа спадкування за законом і так зване необхідне спадкування. Отже, спадкове право країн, що належать до романо-германської правової сім'ї, зокрема й України, значною мірою своїм створенням зобов'язане римському праву, що вперше сформулювало й послідовно провело думку про універсальний характер спадкового правонаступництва, визначило коло спадкоємців, поняття кровного споріднення й особливостей його визначення, а також вперше створило інститут зберігання й охорони спадкового майна до моменту його переходу спадкоємцям [4, с. 61].

Як відомо, до 1991 р. наша країна не була самостійною державою, тому на її право, зокрема й спадкове, істотно впливали нормативні акти Росії й інших країн, до складу яких входила територія сучасної України. Перші згадки про спадкування на українських землях з'являються в письмових джерелах княжої доби IX – XII ст. Серед них важливе місце посідають церковні та княжі устави (установи), уроки, договір між греками і Руссю (874 р.), збірник права «Руська правда». Так, за безпосередньої участі Ярослава Мудрого була створена перша збірка правничих актів, яка дістала назву «Руська правда». Вона містила традиції церковного суду і княжої влади, карного права, сімейні (родові) звичаї, право спадкування та моральні засади в суспільстві. Редакція «Руської правди» базувалася на церковних і княжих уставах та вікових звичаях народу. Широкі міжнародні зв'язки київської княжої влади не виключали вплив і рецепцію окремих приписів візантійського права.

Спадщина в «Руській правді» мала назву «статок», тобто те, що залишає по собі померлий. Ця правова пам'ятка в складі спадщини перелічує рухомі речі, будинок, подвір'я, товар, худобу. Про землю не йдеться, бо тоді вони не входили до приватної власності й не були предметом спадщини. Спадкування за заповітом не відрізнялося від спадкування за законом. У заповіті було можливим призначення спадкоємцями тільки тих осіб, які б і так вступили в спадкування. «Заповіт («ряд») мав на меті не зміну звичайного порядку, а лише розподіл майна між законними спадкоємцями та наказ про управління. Заповіт виражався в усній формі». Якщо хтось помирав без заповіту, то спадкоємцями були всі члени родини. У «Руській правді» йдеться тільки про спадкування після батьків, сини усувають від спадщини дочок. Спадщина розподілялася між дітьми в рівних частках, але молодшому синові обов'язково припадав будинок із подвір'ям. Ці привілеї пояснювалися, ймовірно, тим, що дорослі

брати до цього часу вже мали власне господарство. Отже, спадкування обмежувалося тісним колом сім'ї, а побічні родичі не мали спадкових прав.

Наступним законодавчим актом, що врегулював спадкове право, була Псковська судна грамота, яка розрізняла спадкування за законом та за заповітом, викладеним у письмовій формі. Ці види спадкування набувають самостійного значення. Розширюється також коло родичів, що можуть бути спадкоємцями, змінюються їхні права та відповідальність [5, с. 31-32].

Наступним етапом розвитку спадкового права України є період Литовського князювання. Протягом майже 240 років переважна частина українських земель входила до складу Великого князівства Литовського (1320-1560 рр.). На зміну «Руській правді» Ярослава Мудрого, тисячолітнім звичаям минулих поколінь приходять Литовські статuti (видавалися в трьох редакціях 1529, 1566, 1588 рр.). Серед положень приватного (цивільного) шлюбно-сімейного права в Литовському статuti важливу роль відігравали і норми спадкового права. Особливе місце Статутом виділено спадкуванню за заповітом (тестаментом), якому присвячено дев'ять артикулів. Право на укладення заповіту було надано шляхетним персонам, а також у певних межах міщанам та простим людям, які на час вчинення заповіту мали бути в стані «доброї пам'яті і здоровому розумі». Не мали права складати заповіти неповнолітні діти, челядь (дворова), полонені, особи з вадами розуму (шалені) та позбавлені честі. Особа, яка укладала заповіт, мала право в будь-який час скасувати його й укласти новий. Статут визначав умови та порядок укладання заповіту, зокрема під час перебування на війні, у дорозі, на «чужій землі». Отже, саме в Литовських статутах розвинуто ідею спадкування за заповітом, поширено його застосування на всю територію тогочасного Литовського князівства. Саме із цих джерел розпочато правотворчі пошуки Запорозької Січі та Війська Запорозького [6, с. 317].

У Московський період (XV ст.) набуває ваги нерухомість, тому її спадкуванню законодавець приділяє найбільшу увагу. Поступово змінюється коло спадкоємців у бік розширення, у зв'язку із чим до спадкування закликають не тільки близьких, а й далеких родичів. За часів правління Петра I спадкове право зазнає дуже істотних змін щодо єдиноспадкування. Відповідним указом 1714 р. встановлено перехід спадщини до одного сина. Імператор вважав розподіл спадкового майна дуже шкідливим, бо роздріб маєтків зменшує їхню економічну цінність та обтяжує селян, внаслідок чого страждає правильне надходження податей, знатні роди бідніють і втрачають значущість, а спадкоємці ухиляються від державної служби. Цим указом покладено край спадкуванню за заповітом, яке вже поширилося, тому цьому акту протидіяла громадськість, що призвело до скасування указу в 1731 р.

Основним джерелом спадкового права тих часів був Звід законів Російської імперії. Спадкове майно не розглядалося як єдине ціле, а поділялося на дві самостійні спадкові маси: родове майно, яке переходило тільки до спадкоємців за законом, та інше майно, що успадковувалося загальним порядком. Спадщина відкривалася не лише після смерті особи, а й після позбавлення всіх прав, стану, постригу в монахи, визначення особи безвісно відсутньою.

У результаті аналізу російської дореволюційної системи можна зробити висновок, що спадкування було побудоване на принципах родового дворянського ладу, який на початку XX ст. вже застарів, що об'єктивно спричинило перегляд основних засад спадкування. Проект Цивільного уложення Російської імперії, створеного за прикладом новітніх європейських кодифікацій, поділяв спадкоємців за законом на 5 черг. Це був перший законодавчий акт, що затвердив розширення кола спадкоємців аж до прадідів спадкодавця.

В історії радянського періоду в інституті спадкування були підйоми й падіння. Після Жовтневої революції на Другому всеукраїнському з'їзді рад робітничих, селянських і солдатських депутатів 19 березня 1918 р. ухвалені Тимчасові положення про соціалізацію землі, у ст. 1 яких зазначалося: «Всяка власність на землю, надра, води, ліси й живі сили природи у межах Української Радянської Республіки скасовується назавжди». Одним із наслідків ухвалення даного положення став Декрет Всеросійського центрального виконавчого комітету (далі – ВЦВК) Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки (далі – РРФСР) від 27 квітня 1918 р. «Про скасування спадкування». Цей декрет і спеціальна постанова Народного комісаріату юстиції РРФСР від 21 травня 1919 р. фактично знищили спадкування приватної власності. Але в примітці до ст. 1 Декрету передбачалося, що дія цієї статті не поширюється на випадки, коли все спадкове майно не перевищує 10 тисяч рублів. Отже, цим Декретом скасовано спадкування майна приватних власників, яке радянська влада вважала нажитим нетрудовим шляхом. Якщо ж у спадкодавця залишалися повнорідні й неповнорідні брати і сестри, дружина, а також непрацездатні та нужденні родичі за прямими низхідною та висхідною лініями, спадкоємці мали лише право на соціальне утримання за рахунок спадкового майна в розмірі, що не перевищував прожиткового мінімуму. Такий своєрідний спосіб соціального забезпечення тривав до 20-х рр. Даний акт, на думку вчених-юристів того часу (К. Побєдоносцева, Г. Шершеневича та ін.), був спробою створити новий соціалістичний порядок спадкування трудової власності, яка закріпилася в Цивільному кодексі 1922 р. [7, с. 9-11].

В Українській Радянській Соціалістичній Республіці (далі – УРСР) перший Цивільний кодекс ухвалений постановою ВУЦВК від 16 грудня 1922 р. і набув чинності 1 лютого 1923 р. Цивільний кодекс (далі – ЦК) УРСР цілком відповідав принципам побудови ЦК РРФСР і складався із чотирьох частин. Четвертий розділ регулював спадкове право. Спадкове право, закріплене в першій кодифікації, було по суті реформованою системою російського кодексу царизму. Кодекс не поділяв майно на трудове і нетрудове, дозволивши спадкувати обидва види. Спадкування так само припускалося в межах встановленого максимуму (10 тис. карбованців золотом після відрахування боргів померлого). Якщо загальна сума спадщини померлого після відрахування боргів перевищувала 10 тис. карбованців золотом, то надлишок обертався в прибуток держави і провадився поділ; якщо ж за своїм господарським значенням поділ спадщини був невигідним або неможливим, то між державними органами та спадкоємцями встановлювалося загальне володіння або сторонам давалося право викупу відповідної частки спадщини в інтересах держави чи

спадкоємців. Мета такого обмеження полягала в спробі влади перешкодити виникненню великих нагромаджень коштів і майна в руках приватних осіб, що могло б спровокувати відродження класу буржуазії [8, с. 6].

Обмеження права спадкування ціною політикою обмеженої вартості спадщини скасоване лише в березні 1926 р. У результаті аналізу норм ЦК УРСР 1922 р. можна зробити висновок, що в ціновому обмеженні були й винятки. Так, у примітці до ст. 416 цього Кодексу припускався перехід спадкового майна, що перевищує встановлений максимум 10 тис. крб. золотом, якщо воно складалося із прав, що впливають з укладених органами держави із приватними особами договорів (орендних, концесійних, будівельних тощо).

Згодом до складу спадкової маси могли додаватися патенти на винаходи та грошова оцінка авторського права, що переходить порядком спадкування до спадкоємця автора. Предметом спадкування в селянському господарстві було майно, що особисто належало спадкодавцеві, а не предмети селянського господарства (живий та мертвий інвентар) і загального користування двору.

Істотні зміни в спадковому праві пов'язані із затвердженням постановою РНК Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) «Положення про державні трудові ощадні каси» від 22 грудня 1922 р. У ст. 17 Положення як виняток із загального правила спадкування за заповітом вкладнику надавалася можливість заповісти будь-яку суму вкладу будь-якій особі, зокрема юридичній, незалежно від того, чи віднесена вона законодавцем до числа спадкоємців за законом. Причиною такої зміни було народне господарство країни, яке потерпало від наслідків громадянської війни і потребувало інвестицій, що й зумовило ухвалення такого загально нехарактерного для спадкової політики тих років рішення. Відповідно до ст. 418 ЦК УРСР 1922 р., спадкоємцями як за законом, так і за заповітом могли бути лише діти, онуки, правнуки, чоловік чи дружина, що пережили, а також непрацездатні особи, які потребували допомоги й перебували на повному утриманні спадкодавця не менше одного року до його смерті. Отже, критеріями для віднесення особи до спадкоємців були кровна спорідненість, шлюбні відносини й утриманство. Всі спадкоємці набували права спадкування одночасно, спадщина ділилася між ними порівну (ст. 420 ЦК УРСР 1920 р.); предмети домашнього вжитку та домашньої обстановки отримували понад свої частки ті спадкоємці, які мешкали разом із спадкодавцем (ст. 421 ЦК УРСР 1920 р.). Із набранням чинності Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб та акти цивільного стану УРСР від 31 травня 1926 р. розширилося коло спадкоємців завдяки включенню в нього всиновлених та їхніх нащадків [9, с. 12-14].

Спадкування за законом мало місце в усіх випадках, якщо воно не змінювалося заповітом. Так, передбачалася можливість спадкування за двома варіантами – за законом і за заповітом. За відсутності зазначених спадкоємців майно померлого визнавалося виморочним і переходило в дохід держави (ст. 419 ЦК УРСР 1920 р.). Свобода заповідальних розпоряджень була вкрай обмежена. Заповіт визначався як розпорядження спадкодавця про своє майно на випадок смерті, ним розподілялися спадкові частки між усіма спадкоємцями за законом у нерівних частинах або відписувалося все майно одному чи тільки декільком (ст. 422 ЦК УРСР

1920 р.). Заповітом спадкодавець міг позбавити одного, декого або всіх законних спадкоємців спадщини. В останньому разі, згідно із приміткою до ст. 422 ЦК УРСР, уся спадщина або її частка позбавленого спадкоємця переходила в прибуток держави. Отже, заповіт був актом односторонньої волі фізичної особи (заповідача) про розподіл свого майна між законними спадкоємцями в інших частках, ніж це встановлено законом (у межах максимуму), або актом позбавлення спадщини одного, декількох осіб або всіх законних спадкоємців.

Водночас залишалося відкритим питання щодо обов'язкової частки в спадщині для неповнолітніх і непрацездатних. Окрім зазначеного вище, ухвалено низку актів, які доповнювали законодавство щодо спадкування. Так, ухвалено Декрет ВЦВК РРФСР «Про спадкове мито» та постанову ВУЦВК «Про спадкові мита», що встановлювали розмір і порядок сплати мита за отриманим спадком. З ухваленням постанови ВУЦВК і РНК УРСР від 6 лютого 1929 р. «Про внесення змін до ЦК УРСР» також змінено порядок охорони спадкового майна. Охорона спадкового майна покладалася вже не на народні суди, а на нотаріальні органи за місцем відкриття спадщини. Значно вплинула на зміну спадкового права мала Велика Вітчизняна війна. Законодавець змушений був внести деякі зміни до інституту спадкування для захисту інтересів родичів і близьких померлих військовослужбовців. Так, відповідно до постанови РНК СРСР від 15 вересня 1942 р. «Про порядок посвідчення довіреностей і заповітів військовослужбовців у воєнний час», заповіти військовослужбовців, які були посвідчені командуванням окремих військових частин, прирівнювалися до нотаріальних. Такий порядок зберігся і за мирних часів [10, с. 3-5].

Також змінено розмір мита за видачу свідоцтва про спадщину з ухваленням Указу Президії Верховної Ради СРСР від 10 квітня 1942 р. «Про державне мито». Відповідно до ст. 3 цього Указу, спадкоємці осіб, які загинули під час захисту Батьківщини, звільнялися від сплати даного мита. [11, с. 70]. Також скасовано податок із майна, що переходило порядком спадкування та дарування спадкоємцям від осіб, які загинули під час захисту Батьківщини, відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 9 січня 1943 р. Наступний етап значних змін, які свого часу називали реформою спадкового права, пов'язаний з ухваленням Указу Президії Верховної Ради СРСР від 14 березня 1945 р. «Про спадкування за законом і за заповітом». Це такі істотні зміни: 1. Розширено коло спадкоємців за законом, до числа яких були включені працездатні батьки, брати і сестри померлого. 2. Встановлено черговість надання спадщини. Спадкоємці закликалися до спадщини не одночасно, а по порядку. 3. Розширено свободу заповіту. Під час складання заповіту заповідач мав можливість на свій розсуд призначити спадкоємця, але із числа спадкоємців за законом, тобто заповідач мав право змінити черговість отримання спадщини і відійти від принципу рівності часток спадщини.

Спадкове право із внесеними до нього 1945 р. змінами діяло без будь-яких істотних доповнень або вилучень аж до ухвалення Верховною Радою СРСР «Основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік» від 1962 р. Основні принципи положення спадкового права, закріплені в ст. ст. 117-121 Основ, були конкретизовані в Цивільних кодексах союзних

республік, зокрема в ЦК УРСР від 18 липня 1963 р. Подальшого розвитку спадкове право України набуло в Цивільному кодексі УРСР 1963 р., де цьому інститутові присвячений окремий розділ. Особливістю того часу було те, що спадкування за законом визнавалося первинним, а спадкування за заповітом – додатковим, тому цей спосіб не дуже поширився й не був ґрунтовно розроблений із правового погляду [9, с. 101].

Після розпаду СРСР та з ухваленням Конституції України 28 червня 1996 р. відбулася переорієнтація суспільних відносин в Україні на охорону і захист прав громадян, побудову демократичної, правової держави, що зумовлює необхідність реформування й оновлення законодавства України, зокрема спадкового. Так, новий ЦК України, ухвалений 2003 р., вніс деякі позитивні зміни щодо спадкування, на відміну від ЦК УРСР. Ідеться про розширення кількості черг на спадкування з однієї до п'яти; право на укладення заповіту подружжя; можливість укладення секретного заповіту, а також заповіту з умовою тощо. Всі ці зміни є досить прогресивними й актуальними. Спадкове право також активно розвивається і поза межами ЦК України. Так, норми спадкового права сьогодні містяться в Земельному кодексі України, у Податковому кодексі України, у законах України «Про міжнародне приватне право», «Про банки і банківську діяльність», «Про цінні папери та фондовий ринок», «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України», «Про нотаріат», «Про авторське право і суміжні права» та інших. А також у низці підзаконних актів.

Як бачимо, такі «вкраплення» норм спадкового права в різних законодавчих актах свідчать про значний розвиток спадкового права поза межами ЦК України, їх кількість кожного року зростає. Причиною цього є розвиток та розширення інституту приватної власності.

Варто зазначити, що історія розвитку спадкового права налічує вже багато сторіч. Розроблені ще стародавнім римським правом положення про спадкування та поняття спадкового права відображені в перших правових актах Київської Русі і в Литовських статутах, у законодавстві Російської імперії, законодавчих актах радянських часів та в новому українському законодавстві, що свідчить про стабільність даного інституту цивільного права і його велике значення для регулювання суспільних відносин цивільно-правового характеру [1, с. 207].

Отже, вивчення історії українського права почалося у XIX ст., одночасно з дослідженням правових норм

Польщі, Росії й Австро-Угорщини, залежно від держави, до складу якої входили українські землі. Тому українське право в працях дослідників розглядалось як органічна частина російського чи польського права. Спадкове право – це один із найдавніших інститутів цивільного права, який пройшов значний шлях розвитку, водночас у ньому залишилися стародавні загальні риси спадкування: заповіт, позбавлення права спадкування тощо. Тому сучасне спадкове право, у тому вигляді, як воно наведене в ЦК, можна вважати надбанням багатьох поколінь правознавців і видатних вчених – юристів України.

Література

1. Харитонов Є., Старцев О. Цивільне право України: підручник. 2 вид., перероб. і доп. К.: Істина, 2007. 816 с.
2. Нелін І. Спадкове право України. Історико-правовий аспект. К.: Атіка, 2008. 274 с.
3. Журбелюк Г. Особливості спадкування в Українській системі світобачення: історико-правові аспекти. Наукові записки НаУКМА. 2004. Т. 26: Юридичні науки. С. 38-47. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/law/2004_26/08_zhyrbelyuk_gv.pdf.
4. Васильченко В. Коло спадкоємців за новим цивільним законодавством. Підприємництво, господарство і право. 2004. № 4. 347 с.
5. Заїка Ю. Становлення і розвиток спадкового права в Україні: монографія. К.: НАВСУ, 2004. 280 с.
6. Цивільний кодекс Української РСР, затверджений Законом Української РСР від 16 липня 1963 р. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1963. № 30. 545 с.
7. Цивільне право України: Академічний курс: підручн.: у 2 томах / за заг. ред. Я. Шевченко. Т. 1: Загальна частина. К.: Ін Юре, 2009. 620 с.
8. Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. М., 1986. С. 63-69.
9. Законы гражданские с разъяснениями Правительствующего сената с комментариями русских юристов / составил И. Тютрюмов. 3 книга. И.: Статут, 2004. 571 с.
10. Заїка Ю. Становлення і розвиток спадкового права в Україні: монографія. К.: НАВСУ, 2004. 280 с.
11. Задоев О. Деякі питання нормотворчої діяльності в галузі цивільного процесу під час Великої Вітчизняної війни в Україні. Юридичні науки. 2012. № 69. 71 с. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?

*Середницька І. А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ*